

daten hun 'laagste instincten' konden botvieren. Nooit stelde hij het systeem van de Vrijstaat zelf ter discussie. Telkens opnieuw deed de vorst aan symptoombestrijding. Maar de ziekte zelf genas hij niet. Een goed voorbeeld daarvan was zijn relatie met de concessiemaatschappijen, intussen berucht om hun wanpraktijken. Medio 1901 riep hij Alexandre de Browne de Tiège, topman van de Anversoise, op het matje. In de werkkamer te Laken heerste klamme opwinding. De Antwerpenaar had zijn hogehoed nog niet aan de haak gehangen of een ziedende Leopold eiste rekenschap. De Browne de Tiège kreeg te horen dat de concessiemaatschappijen alle politiebevoegdheden verloren. Ook verbood Leopold uitdrukkelijk het gijzelen van vrouwen in de rubberwouden. Dat stookte het vuur hoog op in Antwerpen. De investeerders waren vertoornd. Abiraandeelhouder Arthur Van den Nest klaagde dat de inperking van hun politiebevoegdheid 'ervoor zal zorgen dat we minder rubberarbeiders vinden en dat de opbrengsten zullen afnemen'.⁴¹⁵ Maanden later kreeg Abir al haar politierechten terug. De Anversoise niet. Weer een halve maatregel. Toen Abir wat later minder winstgevend werd, bezondigde het bedrijf zich aan dezelfde praktijken als de Anversoise. Het zou tot 1904 duren voordat daar verandering in kwam. Maar toen was het al te laat. Tegen die tijd was koning Leopold II het mikpunt geworden van een internationale hetze zonder weerga.

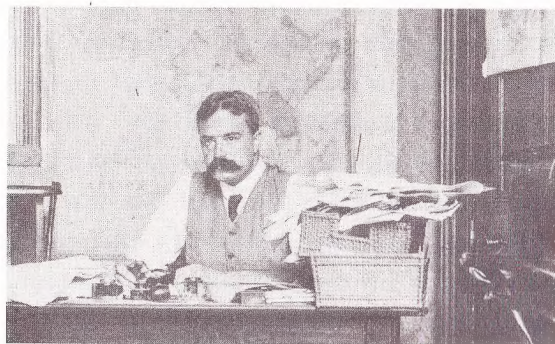
Afgehakte handen

De boeg spleet de brede vloedgolven voor de kust van Liverpool. Door niets in zijn vaart gestuit stevende een zoveelste stoomschip af naar het zuiden, naar Afrika. Een lang zwart gevaarte met wit bovendeck, twee hoge masten met elk drie laadbomen, en een beige schoorsteen die de Belgische rederijkleur droeg. Edmund Morel, bediende bij de Britse rederij Elder Dempster, had Congoboten als deze bij dozijnen zien af- en aanmeren. Terwijl het schip bij wijze van groet zijn misthoorns liet loeien, werden andere schepen aan de kade gelost. Vracht die in de vorm van cijfertekens in de boeken van Morel belandde en die telkens dezelfde was: ivoor of rubber. Vaak beide tegelijk. Met tonnen werden ze aangevoerd, in Liverpool en meer nog in Antwerpen. Morel kende ook de vracht op de schepen die terugvoeren naar Boma: wapens en munitie, bouwmaterialen en spoorwegrails uit Belgische staalfabrieken. De vaartuigen behoorden toe aan de Compagnie Belge Maritime du Congo, een dochteronderneming van Elder Dempster. Terwijl Morel zich in zijn vrije tijd verdiepte in de aangelegenheden van West-Afrika, werd hij vanwege zijn vlotte kennis van het Frans bij Elder Dempster meer en meer met de leiding van de Compagnie Belge Maritime du Congo belast. Deze had haar zetel in Antwerpen, aan de Groenplaats. Maar eigenlijk was de vlag op de schepen zowat het enige wat Belgisch was. De administratieve controle bevond zich in Liverpool, waar Morel steeds meer bekropen werd door afkeer. Wat was de zin van dit eenzijdige handelsverkeer? Waarom al die wapens en dat spoorwegmaterieel

– waarvan hij het nut niet inzag – maar geen andere handelsgoederen? Wat speelde zich daarginds af? Hij kreeg de kans om de boeken van de Groenplaats te bekijken. Wat hij daar leerde, bevestigde zijn hypothese: in Congo-Vrijstaat heerste een systeem van brutale uitbuiting. Waarvoor kon al dat wapentuig anders dienen dan om de bevolking te dwingen en te bedwingen? Aan de oorlog tegen de slavernij dacht hij niet. Morel begon te spitten, zoals een journalist dat zou doen. Het werd dan ook zijn tweede roeping. Maar anders dan een echte journalist zou doen, verwarde Morel journalistiek met activisme. In 1900 nam hij ontslag bij de rederij en startte zijn eigen blad, de *West African Mail*. Kon Morel zoiets op eigen houtje? Nee, dat kon hij slechts omdat hij gesponsord werd. En niet door humanitaire organisaties of protestantse kerkvaders, maar door Britse commerciële belangengroepen: de British Cotton Growing Association en leden van de Liverpool Chamber of Commerce.⁴¹⁶ Partijen die wat te winnen hadden bij meer Britse zakelijke invloed in Midden-Afrika. Morels behoefte aan nieuws en verhalen steeg fiks, want van nu af aan was zijn inkomen ervan afhankelijk. Daarop begonnen ook verschillende missionarissen met de publicatie van kritische beschouwingen.

Dat naderende onheil kan de immer argwanende Leopold niet ontgaan zijn. Maar hij bleef onverstoort. Terwijl Morel zijn pen in

Edmund Morel (1873-1924).
(Geen foto graaf bekend, circa 1900-1915)

zwavelzuur doopte, deed de koning aan public relations. In april 1903 vertoonde hij zich nog eens in Gent. Daar opende in het Casino aan de Coupure de vijfjaarlijkse internationale bloemententoonstelling. Tijdens deze 'Gentse Floraliën' kwamen bloem- en siertelers uit heel Europa de keur van hun assortiment presenteren aan een internationale jury. In dat jaar werden de planten voor het eerst aangevoerd met moderne vervoermiddelen, de 'teuf-teufs', zoals de Gentenaren graag zeiden. In het gezelschap van prinses Clementine maakte Leopold er zijn opwachting op zaterdag 18 april. Een feestelijk ontvangstcomité vol hogehoeden en parelsnoeren begroette hen. Het was gravin de Kerchove de Denterghem, zelf gespecialiseerd in boomvarens en azalea's, die een boeket orchideeën aan de prinses mocht overhandigen. Maar ze stonden allemaal te rillen van de kou. Sneeuw en wind stormden hen tegen en de temperatuur was werkelijk niet te pruimen. Dan maar snel naar de bloemenweelde in het Casino. 'Un coup de théâtre, messieurs! Nous passons du Pôle aux Tropiques!' riep Leopold vrolijk uit, die boven iedereen uittorende.⁴¹⁷ Grapjes van hem waren eerder zeldzaam in die dagen. Want een maand later bedolf activist Edmund Morel de dynastieke glans van België onder de modder.

Morel had zich in een echte perscampagne gestort. Gepeperde beschrijvingen van het onrecht in Congo volgden elkaar in ijtempo op. Tot aan de rand vervuld met verontwaardiging, beging Morel vergissingen en overdrijvingen. Maar het merendeel van wat hij schreef berustte op waarheid. Het maakte in het Verenigd Koninkrijk veel ophef los. Niet iedereen slikte Morels aantijgingen als de volmaakte waarheid. Het was opvallend hoe een van Englands meest vooraanstaande beroepsjournalisten, Hugh Gilzean Reid, het op zijn heupen kreeg van Morels kruistocht tegen de EIC. Reid was niet de eerste de beste. Hij was voorzitter van de journalistenvereniging, de Association of British Journalists. Hij schreef dat Morel een ondeskundige fantast was wiens verhalen ongegrond waren. Maar even bedenkelijk was dat Reid zelf partij begon te kiezen, in zoverre dat deze topjour-

nalist in een geheime correspondentie verzilde met niemand minder dan Edmond Van Eetvelde in de Brederodestraat. Zo waarschuwde hij Leopolds vertrouweling dat Morel alleen maar campagne kon voeren dankzij de heimelijke financiële steun van kapitaalkrachtige Britse sponsors. In een vertrouwelijk schrijven aan Van Eetvelde gewaagde Reid van een reeks groots opgezette anti-Congomeetings 'in Liverpool, Birmingham, en andere steden en aan een geraamde kostprijs van 80 tot 100 pond per event! Van wie is zoveel geld toch afkomstig? Geen enkele pro-Vrijstaatorganisatie is sterk genoeg om deze propagandamachine te bestrijden.'⁴¹⁸ Het is tekenend voor onze huidige tijd dat de beweringen van Morel nog steeds kritiekloos worden opgerakeld, maar de waarschuwingen van de ervaren journalist Reid onvermeld blijven. Al dient gezegd dat Morel allicht de verbeterste van de twee was.

Met de onbezweken beet van een pitbull klemde Morel zich aan de EIC vast. Een eerste overwinning behaalde hij op 28 mei 1903. Het

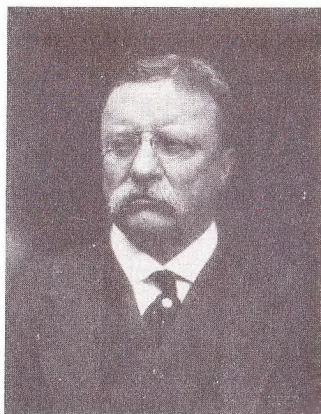

Hugh Gilzean Reid (1836-1911) was voorzitter van de Association of British Journalists. Op papier trok hij ten strijde tegen de morele queeste van Edmund Morel.
(Geen fotograaf bekend, 1902)

Britse Lagerhuis debatteerde die dag over de Congo-Vrijstaat. Een van de parlamentsleden schetste een Congostaat vol misdaaddecors en moordlandschappen en riep dat 'the state should be destroyed'. Maar de Commons konden niet verbergen dat ze ook en vooral met economische belangen in hun hoofd zaten. De meesten waren verbolgen omdat Leopold II twee belangrijke clausules uit de Akte van Berlijn met voeten trad. Hij vrijwaarde de vrijhandel niet en hield zich niet aan zijn belofte om de levensomstandigheden van de plaatselijke bevolking te verbeteren. Dat moest onderzocht worden. De Lagerhuisleden stemden een resolutie waarin de mogendheden verzocht werden overleg te plegen over de situatie in Congo. De Commons stelden voor om het Internationaal Gerechtshof in Den Haag in te schakelen. Geen van beide intenties kwam tot uitvoering. Maar de spreekwoordelijke bal was nu aan het rollen. Achter de zwarte smeedijzeren hekken van het Kasteel van Laken was de onrust intussen haast tastbaar. Leopold ontdekte hoe snel een slechte reputatie zich kon verspreiden. Enkele dagen na het Lagerhuisdebat schreef hij aan gouverneur Fuchs: 'Een land kan zich niet handhaven als de hele internationale opinie zich ertegen keert.'⁴¹⁹ Meer nog dan de Britse publieke opinie baarde die van de Verenigde Staten hem zorgen. De koning-soeverein wilde er persoonlijk heen gaan om zijn zaak te bepleiten. Verschillende Amerikaanse miljonairs stelden hem meteen hun privétreinen, -huizen en -jachten ter beschikking. Hij zou ze nooit gebruiken. Want er dook een hindernisje op in de persoon van president Theodore Roosevelt. Die informeerde Leopold dat hij maar beter de oversteek naar Amerika kon uitstellen. Er waren veiligheidsproblemen gerezen. De politie vreesde anarchistische aanslagen. Leopold bleef dus waar hij was. Maar hij zat niet stil. Op 18 november 1903 liet hij Congo-Vrijstaat een decreet uitvaardigen dat de belastingbijdrage in de vorm van arbeid niet onmogelijk, maar wel humaner maakte. Inlanders mochten niet langer dan veertig uur per maand werken voor de staat, tegen gangbare lonen. Hun belastingen werden eerlijker gespreid.⁴²⁰ Voor het eerst werd er op structurele manier aan het probleem gewerkt. Opnieuw een bewijs dat

Leopold op zijn minst de intentie had om de toestand te verbeteren. Maar wetgeving was één ding, heel wat anders was het om haar ook toe te passen en de naleving ervan te controleren. Van de beperking van de werktijd kwam in de praktijk soms niet veel terecht. Intussen leek de kritiek hem alsmáar verder in het defensief te drijven. De oude monarch vond niet de flexibiliteit om zich naar de tijdsgeslacht te plooiën. Hij wendde de tactieken aan die hij van oudsher gebruikte: de boodschap ontkennen en de boodschapper aanvallen. Over Morel schreef hij dat deze 'misdaden uit zijn duim heeft gezogen. Hij voert geen humanitaire veldtocht, maar een van kwade wellust.'⁴²¹

Theodore Roosevelt (1858-1919), president van de Verenigde Staten, waarschuwde Leopold II om niet naar Amerika te reizen uit angst voor anarchistische aanslagen.

(Foto door de Pach Brothers, 1915)

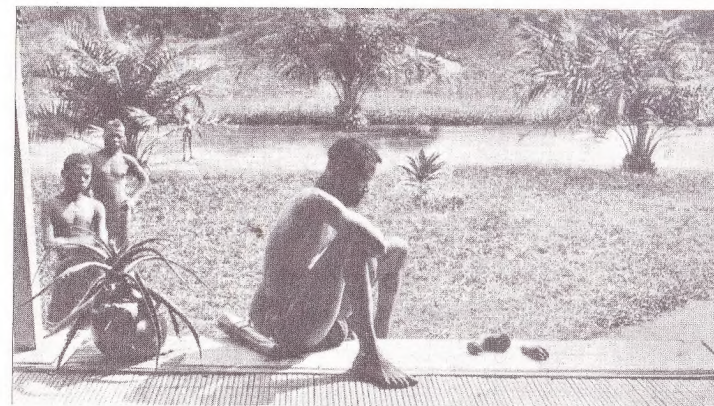
Net zomin als Leopold had Morel een voet gezet in Congo en hij zou er ook nooit komen. Maar hij meende er alles van af te weten. Het dient gezegd dat Morel over voldoende dramatisch talent beschikte om het verhaal nog gruwelijker voor te stellen dan het mogelijk al was. De inlanders schilderde hij af als nobele wilden, die nooit een vlieg kwaad deden en alleen door toedoen van de harteloze Belgen

met al het slechte in de wereld in aanraking waren gekomen. Dat men er sinds mensenheugenis op slaven joeg, de handen van gedode tegenstanders afhakte en hen vervolgens opat, was een feit waar Morel in een grote boog omheen liep. Zijn verhaal werd er niet geloofwaardiger op toen hij wel de wandaden in Congo te kijk stelde, maar die van zijn eigen natie in de rest van de wereld onbesproken liet. Over het Brits bewind in Nigeria stak hij zelfs de loftrompet. Slechts in Congo lieten zich goed en kwaad volkomen onderscheiden als het aan de klerk uit Liverpool lag. Zijn haast fanatieke kritiek lokte veel reactie uit. Morel hoopte vurig dat de Britse protestantse missies in Congo zijn aantijgingen zouden staven. Die bleken daar vooralsnog niet happig op. Er waren geen spijkerharde bewijzen, zo vonden ze. Al speelde ook de vrees mee voor een stekelige reactie van de EIC. 'Wij wensen de vrijwilligersacties van de missie alleen op het spel te zetten indien feiten bekend kunnen worden gemaakt die ernstiger zijn dan wat we nu weten', meldde H. Gratan Guinness van de Congo Balolo Mission aan Morel.⁴²² Er bestonden dus gereede twijfels over Morels beweringen. Tot er in Congo zelf staving van een heel andere categorie opdook.

Alice Harris, een Britse protestantse missionarisvrouw in Baringa, op een slordige 2000 kilometer van de Congolese kust, was een vrouw met een hobby. Uit Europa had ze een camera zo groot als een schoendoos meegebracht. Het was een Kodak dry plate camera. Een mastodont op houten poten, waarmee ze evenwel haarscherpe foto's kon maken. Harris fotografeerde alles wat ze zag in deze nieuwe wereld. In mei 1904 daagden in haar missiepost twee jonge zwarten op met een vreselijk verhaal. Ze kon eruit opmaken dat Afrikaanse bewakers van Abir een dorp in de buurt van de plaatselijke rubberplantage hadden overvallen. De mannen waren gevlucht en wilden hun beklag doen bij de districtscommissaris. Er was hun vreselijk onrecht aangedaan. Ze hadden bewijzen meegebracht, zo beweerden ze. Alice Harris vroeg of ze die bewijzen mocht zien. Daarop opende een van de jongens een bundeltje, waaruit een kinderhand en -voet

tevoorschijn kwamen. Harris begreep uit zijn woorden dat de bewakers zijn vrouw en dochter hadden opgegeten. Alleen een hand en een voet hadden ze achtergelaten. Een ontzette Harris vroeg meteen of de man wilde poseren met de lichaamsdelen voor haar Kodak. De foto die ze toen maakte is nog steeds een van de iconische beelden over de wreedheden in de Congo-Vrijstaat. Het is een opmerkelijk serene, bijna vredige foto, in acht genomen welke gebeurtenis en herinnering ze uitbeeldt. De zwarte man zit centraal op wat een soort veranda lijkt. Zijn blik is gevestigd op twee kleine objecten. Rechts van hem een cactus in een bloempot. Twee anderen kijken toe van een afstand, een met de armen gekruist. Het dichtst bij de man ligt een voetje, zorgvuldig in de juiste beeldhoek geplaatst. Geen woorden kunnen de achterliggende gruwel beter beschrijven dan deze ene foto. Toen Alice' echtgenoot later die week de foto onder ogen kreeg, schreef hij meteen een brief naar de directeur van zijn organisatie, de Congo Balolo Mission. Hij wilde dat de foto gepubliceerd werd, want hij was 'uiterst duidelijk en als we hem projecteren zal hij elk publiek verbijsteren en tot woede brengen', meldde Harris. 'De sprakeloze oproep van de hand en de voet zal zelfs de grootste scepticus overtuigen.'⁴²³ Een waarheid die volgens Harris geen verdere bewijzen behoeft. Foto's van verminkte zwarten circuleerden al enige tijd in de Angelsaksische wereld. Voltallige protestantse congregaties werden ermee geconfronteerd in ware diashows, theatraal gepresenteerd en begeleid door een orgel waaruit elke dramatische noot werd geperst die denkbaar was. Morel zag meteen het propagandistische belang van dit beeldmateriaal in. Hij gaf de ene lezing na de andere. De foto's stonden daarin centraal. Gulpemde wonden op zwarte lijven en ontrukte handen tussen de rubberbomen lokten kreten van afschuw uit. Het werd ervaren als onweerlegbare bewijslast. Gruwelbeelden in combinatie met een veroordeling van het beleid van de Congo-vrijstaat leidde tot de aanname dat het ene rechtstreeks verband hield met het andere. Meer dan foto's was niet nodig als bewijsmateriaal voor de zich snel verbreidende mening: deze kolonie was een schurkenstaat, geleid door een monster.⁴²⁴

Fotografie Alice Harris vereeuwigde het gruwelijke verhaal van een Congolese man wiens vrouw en dochter werden opgegeten door de bewakers van een rubberplantage. Rechts in beeld liggen een hand en voet, de enige overblijfselen van zijn dochter.

(Foto door Alice Harris, 1904)

'Red Rubber'

Het lijdt niet de minste twijfel dat er op grote schaal wreedheden zijn begaan door Belgische en andere Europese functionarissen in de Vrijstaat. Toch moeten we de literatuur over Leopolds Congo met grote voorzichtigheid lezen. Tientallen jaren heeft de Belgische geschiedschrijving alleen maar lof gehad voor Leopold II. Kritiek was zeldzaam. Men hief hem op het schild alsof hij de goedheid zelve was. De balans is echter helemaal naar de andere kant doorgeslagen. Vandaag de dag ziet men in hem slechts schurkachtige slechtheid. Sommige auteurs hebben zich op het pad van de kruistocht begeven in plaats van aan neutrale en waarachtige geschiedschrijving te doen. Rond-uit activistisch is met name de bekendste van alle hedendaagse Leopoldcritici, de Amerikaanse auteur Adam Hochschild.

Zijn boek gaat verder dan het weergeven van geverifieerde en bewezen wandaden. In vele passages lijkt het alsof alle Belgen en alle Belgische koloniale uit die tijd kwaadaardigheid in zich droegen. Om dat te bewijzen gebruikt Hochschild ongeoorloofde middelen. Zijn eindeloze opsomming van gruwelen is zeker ontluisterend en terecht. Zijn beschuldigingen zijn zeer persoonlijk aan het adres van Leopold II gericht. Op geen enkel moment echter slaagt hij erin om bewijzen op tafel te leggen dat Leopold zelf bevelen in die zin heeft gegeven. Dat is logisch, want ze hebben nooit bestaan. Hochschild neemt dan maar zijn toevlucht tot een beproefd middel van de propaganda: het amalgaam. Dat doet hij bijvoorbeeld inzake het fameuze gijzelen van inlanders. Wat Hochschild daarover *niet* schrijft is even belangrijk als wat hij *wel* schrijft, namelijk het historische gegeven dat dit soort gijzelnames al van voor de aankomst van de Belgen in Afrika dateerde, en tot de vaste gebruiken behoorde van bijvoorbeeld de Afro-Arabieren.⁴²⁵ De gouverneurs-generaal van de EIC hebben ze nageaapt. Maar nergens kan Hochschild bewijzen dat deze praktijk door Leopold werd gevraagd noch geduld. Van het omgekeerde, namelijk dat de koning ze niet wenste, bestaan schriftelijke bewijzen (zie hoofdstuk 37). Hochschild rept er met geen woord over. 'Natuurlijk heeft Leopold niet zelf het bevel gegeven om mensen te gijzelen', schrijft hij. Vervolgens citeert hij in één adem uit de *Manuel du voyageur et du résident au Congo*, een boek uit Leopolds tijd geschreven door Belgen ten behoeve van koloniale. Wat leest Hochschild in dit handboek?

'In Afrika is het nemen van gevangenen [...] een gemakkelijke taak, want als de inlanders zich verbergen dan verwijderen ze zich niet ver van hun dorp en moeten ze voedsel komen zoeken in de omliggende tuinen. Als u deze zorgvuldig in het oog houdt, zult u er na enige tijd zeker in slagen om er een paar te pakken te krijgen. [...] Als u het gevoel heeft voldoende ge-

vangen te hebben, dan kiest u onder hen een oudere, liefst een oude vrouw. Geef haar een geschenk en stuur haar naar de chef om onderhandelingen aan te knopen. De chef, die zijn mensen op vrije voeten wil krijgen, zal dan gewoonlijk vertegenwoordigers sturen.' Een verhaal dat Hochschild besluit met een sprekende conclusie: 'Zelden biedt de geschiedenis ons de kans om zulke gedetailleerde instructies te lezen voor de uitvoerders van het terreurbewind.'

Gelijk heeft hij. Ware het niet dat onze auteur een beetje valsspeelt. De aandachtige lezer heeft in bovenstaande tekst de drie puntjes tussen vierkante haken opgemerkt. Meestal duidt dit op het weglaten van niet-essentiële tekst, dingen die er niet toe doen. Het omgekeerde is hier echter het geval. Hochschild heeft de oorspronkelijke tekst verkeerd vertaald en – wat erger is – laat een essentieel stuk van de oorspronkelijke tekst gewoon weg. Als lezer krijg je de indruk dat de *Manuel* adviseert hoe je een nietsvermoedend dorp aanvalt en in de boeien slaat. Wat Hochschild er niet bij vertelt, is dat de *Manuel* in dit specifieke fragment uitgaat van een *oorlogssituatie* en beschrijft hoe men in een gewapend conflict in contact dient te komen met *de vijand met het oog op het sluiten van vrede*. Dat laatste laat Hochschild weg. Het maakt een wereld van verschil. Laten we zijn Engelse vertaling met de oorspronkelijke Franse tekst vergelijken. De oorspronkelijke tekst van de *Manuel* luidt: 'Het maken van gevangenen is in Afrika het enige doeltreffende middel om met de vijand in contact te treden en vrede te sluiten. Gelukkig is dit redelijk eenvoudig, want wanneer de inlanders zich verbergen, gaan ze nooit ver uit de buurt van hun dorp en komen ze voedsel zoeken in de omringende plantages. Als men deze goed bewaakt, kan men ervan op aan om snel gevangenen te maken.'⁴²⁶

Ook het slot van het fragment laat hij weg. Daarin zegt de *Manuel* letterlijk dat men rustig moet optreden en de betrokkenen nooit voor langere tijd gevangen mag houden. Betekenisvolle zinnen die Hochschild in zijn boek gecensureerd heeft. Zo blijft zijn lezer achter met het gevoel dat men de Belgen instrueerde om mensenrovers te worden, die met kwaadaardige listen onschuldige inlanders voorgoed in de ijzers wierpen. Het is inderdaad zo dat er talrijke, volkomen onaanvaardbare en ongewettigde gijzelnemingen hebben plaatsgevonden.⁴²⁷ Maar niet omdat het werd aangeleerd in handleidingen zoals bijvoorbeeld de *Manuel*. Manipulaties 'pour les besoins de la cause', zullen we maar zeggen. Het doet vragen rijzen over zijn handelswijze met andere 'getuigenissen' en 'bronnen' die deze auteur ons voorschotelde.

Hochschild heeft ook maling aan de normen van goede historische kritiek. Bijzonder opvallend is dat hij geen woord schrijft over de pogingen van Leopold II om een einde te maken aan de wandaden. Geen woord over diens vele brieven, de aanstelling van hoge commissaris Justin Malfeyt ter bescherming van de inlanders en zijn ruzies met zijn ondergeschikten over hun lakse houding. Zeker: deze pogingen waren ijdel, zwak en inefficiënt. Maar ze behoren wel tot de geschiedenis van Leopold en Congo. Hochschild laat ze onvermeld. Omdat het niet in zijn opzet paste om Leopold zo kwaadaardig mogelijk af te schilderen?

Selectief is de auteur ook wanneer hij de directe ooggetuigenverslagen citeert. Zo bijvoorbeeld de getuigenis van de zwarte George Washington Williams. Die had bij de Stanleywatervallen zwarte slaven in gevangenschap zien wegvoeren. 'Op klare lichte dag werden mij slaven aangeboden en 's nachts zag ik kano's vol vastgebonden slaven.' Tot hier citeerde Hochschild. Wie er echter de authentieke bron op naleest, stelt vast dat hij

'vergeten' is om Williams' volgende zinnen ook in zijn boek op te nemen: 'Toen ik dat aankaatte bij de vertegenwoordiger van de EIC ter plaatse,' aldus Williams, 'zei die mij dat hij er niets tegen kon beginnen. Dat was de waarheid, want hij beschikte slechts over een garnizoen van dertig soldaten, van wie er zeventien paraat waren.' Deze omissie is niet onschuldig. Ze toont aan dat auteurs als Hochschild alles wat nuance aanbrengt verbannen uit het verhaal, geen rekening houden met de prille staatsvorming en de ontzaglijke problemen die deze met zich bracht. Het zou Leopolds 'schuld' kunnen nuanceren, wat natuurlijk geenszins zijn bedoeling was.

Hochschild wordt kritiekloos aangehaald door Angelsaksische auteurs, maar ook door Belgische. Sommigen van hen zijn evenmin begaan met historische kritiek, door bijvoorbeeld Hochschilds versie naast de echte bron te leggen. In het geval van de *Manuel* bijvoorbeeld blijkt bij nadere lectuur dat het boek een heel andere inslag heeft dan Hochschild de lezer wil doen geloven. Het boek beveelt de blanke nadrukkelijk aan zich begrijpend en gematigd op te stellen. Vaak treft men zinnen aan als: 'In geen geval mag de blanke man de eerste zijn om een schot te lossen', of: 'De blanke moet in de eerste plaats altijd een vriendschappelijke regeling van problemen nastreven.' Het boek is doordeesemd van dit soort adviezen. Stuk voor stuk worden ze verzwegen door onze Congo-expert. Dat de *Manuel* een compleet hoofdstuk wijdt aan de gezondheidszorg en het verzorgen van ziektes en verwondingen, met name bij zwarte mensen, is eveneens iets wat Hochschild zijn lezers niet vertelt.

En dat zijn niet zijn enige omissies. Een deel van Hochschilds bewijsmateriaal berust op een roman, *Heart of Darkness* van Joseph Conrad. Weliswaar is dit een beroemd en goed boek, maar in geen geval een ooggetuigenverslag, zoals Hochschild

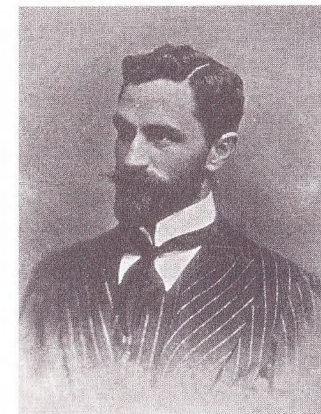

voorwendt. Auteur Joseph Conrad was in Congo van 1890 tot halverwege 1891, toen hij ziek werd en terugkeerde naar Londen. De echte rubberwinning begon pas twee jaar later. Conrad schreef het boek acht jaar later, toen de anti-Congo-campagne in het Verenigd Koninkrijk volop gevoerd werd. Met dit alles willen we in geen geval de misbruiken en wandaden minimaliseren. Maar de geschiedschrijving rond Leopold II is evenmin gebaat bij dit soort 'maximalisering', die meer getuigen van sensatiezucht dan van zorg om authenticiteit.

Vanaf dat moment was het oorlog, met woorden en beelden. Daarin toonde Leopold opnieuw zijn kennis van public relations. Achter zijn door kaalheid verhoogde voorhoofd ging de arglist aan het werk. Leopold richtte snel een eigen persbureau op, dat een propaganda-blad uitgaf, *La Vérité sur le Congo*, waarin zijn waarheid verteld werd. Interviews, brieven, en columns moesten de lezer ervan overtuigen dat alles in orde was in Congo. Tegelijkertijd werd aandacht gevraagd voor de misdaden die Groot-Brittannië beging in de eigen kolonies. Het blad werd gratis verspreid, niet alleen in België, maar ook in andere delen van Europa, in het Frans, Engels en Duits. Treinreizigers troffen het blad aan op hun nachtafeltje in de treinstellen van Wagons-Lits. Ook in zijn repliek op de Engelse interpellaties ontken- de Leopold alle betrokkenheid. De Britten waren hun klaagzang pas begonnen toen ze doorkregen dat de Congo-Vrijstaat winst begon te maken en een grote speler in Afrika was geworden, klonk het bij Leo- pold. Dat was waar. Het was inderdaad zo dat vele Engelse bedrijven met activa in westelijk Afrika commercieel belang hadden bij de on- dergang van de Congo-Vrijstaat. Vele Belgische opinieleiders waren het met hem eens dat België hier de prijs betaalde voor zijn wraking van de Britse wandaden tijdens de Boerenoorlog in Zuid-Afrika. Leo- pold stelde zich daarom op het standpunt dat dit een Britse campagne was, die alleen maar geïnspireerd was door commerciële belangen en na-ijver ten aanzien van het Congolese succes. Helemaal ongelijk had hij natuurlijk niet. Maar de oorzaak van Leopolds groeiende

reputatieschade lag niet hier. Het naderende onheil had de vorst toch vooral over zichzelf afgeroepen. Zijn defensieve houding be- lette hem om in eigen boezem te kijken. Die kortzichtigheid kwam hem duur te staan. Eind 1903 belastte het Britse Foreign Office zijn consul in Boma, Roger Casement, met een onderzoeksoopdracht in Opper-Congo. Casement kende Congo goed. Hij had jaren eerder nog voor Leopold gewerkt, kende hem persoonlijk en wist precies waar de zwakke plekken te vinden waren. Casements rapport bevatte een paar vergissingen en was soms gebaseerd op veronderstellingen. Maar de basis ervan was juist: grof geweld was overal aan de orde. In de gebieden die de staat zelf beheerde was er lichte verbetering merk- baar, maar de concessiemaatschappijen gingen er even meedogenloos tegenaan als voordien. Casement zag ontvolkte dorpen. Het gevolg van geweld, maar ook van emigratie naar Frans-Congo, en vooral van de moordende slaapziekte.

Het rapport van de Britse ambtenaar kende onmiddellijke gevol- gen. Op 15 februari 1904 werd Casements rapport voorgelezen in het

Roger Casement (1864-1916) was consul van het Britse Foreign Office in Boma en maakte een rapport over Opper-Congo waarin hij het grof geweld te boek stelde.

(Geen foto graaf bekend)

Lagerhuis. Een storm van verontwaardiging laaide op. Toen bleek dat veel van Casements 'getuigenissen' niet hard konden gemaakt worden. Het verhaal van een zwarte jongeman, Epondo, die een hand miste waarvan Casement beweerde dat ze was afgehakt, bleek niets minder dan een verzinsel te zijn. Dat zou later ook door een medisch onderzoek aangetoond worden (zie verder). Toch zou deze foto jarenlang en zonder scrupules tot uit den treure opgevoerd worden door de tegenstanders van de EIC. Tot ergernis van het Foreign Office werd het rapport van Casement zelfs radicaal onderuitgehaald door eigen volk. De Britse gevolmachtigde ambassadeur bij België en de EIC, Sir Edmund Constantine Phipps, een zeer ervaren diplomaat, geloofde geen snars van het hele verhaal. Dat verklaarde hij openlijk aan zijn Italiaanse collega. 'Ze willen er gewoon bepaalde politieke fracties in het Lagerhuis mee tevredenstellen', aldus Phipps. Zijn Britse en Franse collega's raadde hij aan 'not to burn their fingers' aan Casement. En tegen de Belgische ambassadeur te Londen zei hij zelfs dat de zakenwereld uit Liverpool de hele zaak had opgezet 'om de EIC in een slecht daglicht te stellen'.⁴²⁸ Maar Phipps' sceptische stem werd niet gehoord. Ophef maakte ook het relaas van Guy Burrows. De geest was uit de fles. Londen achtte de tijd gekomen om af te rekenen met de EIC.

Een bezorgde Leopold gaf Buitenlandse Zaken meteen opdracht om alle Belgische ambassades ervan op de hoogte te stellen dat de Congo-Vrijstaat een antwoord zou formuleren. De vorst putte zich uit in het bekritisieren van het rapport en in het vitten over details. Hij ontkende nu zelfs de wreedheden waarover hij zich tien jaar eerder nog woedend had gemaakt. Verder viel hij terug op het afgezaagde cliché dat de Vrijstaat een soeverein land was, waarmee het buitenland zich niet te bemoeien had. Deze versleten stelling volstond echter niet meer om de publieke opinie te bedaren, en al helemaal niet de heren Casement en Morel, mannen die de openlijke controverse niet meden maar opzochten. Ze leefden van en door polemieken. Samen richtten ze de Congo Reform Association op. Razendsnel kreeg die wereldwijde

vertakkingen, tot in de Verenigde Staten. Beroemde auteurs zoals de Amerikaan Mark Twain en de Brit Arthur Conan Doyle zetten Leopold neer als een toonbeeld van satanische slechtheid. Hun werken werden gretig gelezen. Twain kon er zelfs zijn wegebbende schrijverscarrière mee uit het slop halen. Het omgekeerde overkwam Leopold. Tot dan had hij steeds een grote behendigheid aan de dag gelegd om zich uit de verlegenheid te helpen. Maar nu leek hij het kompas kwijt. Tot zijn diepe onvrede waaide de kritiek hem nu ook in eigen land volop in het gelaat. De socialist Émile Vandervelde en de linkse liberaal Georges Lorand vroegen de regering rekenschap in de Kamer. Vandervelde stelde dat België een grote verantwoordelijkheid droeg, aangezien het land de Akte van Berlijn had ondertekend. Hij eiste dat de Kamer een onderzoekscommissie oprichtte om de waarachtigheid van de Britse aantijgingen te controleren. Minister van Buitenlandse Zaken Paul de Favereau en éminence grise Charles Woeste vonden dat de Engelsen beter voor eigen deur konden vegen. Ze pleegden zelf misdaden in hun kolonies. Er was geen enkel zinnig argument aangehaald waarom de vrijhandel geschaad werd. De bronnen van het Britse parlement deugden niet. En blijkbaar hadden ze hun eigen koloniale doctrine even uit het oog verloren. Hoe luidde die ook alweer? 'Men kan geen omeletten maken zonder eieren te breken', zo had minister van Koloniën Joseph Chamberlain verklaard in het Lagerhuis. 'Men zal er niet in slagen om de eeuwenoude barbaarse praktijken, de slavernij, en het bijgeloof die het Afrikaanse binnenland beheersen uit te roeien, tenzij men geweld gebruikt; als u een eerlijke balans maakt tussen de winst die de mensheid hier maakt tegenover de prijs die we ervoor zullen moeten betalen, dan denk ik dat we blij zullen zijn met de resultaten van de jongste, succesvolle ondernemingen.'⁴²⁹ Geen Belgische, maar een Britse uitspraak.

Veel Belgen vonden dan ook dat Londen de EIC demoniseerde om zelf in Congo aan de slag te kunnen gaan. Met de toon van verontwaardiging in zijn stem zei de linkse liberaal Paul Janson in juli 1903 in de Kamer: 'Ik kan niet toestaan dat de Congostaat tot het mikpunt

Joseph Chamberlain (1836-1914), Brits minister van Koloniën.

(Foto door Elliott & Fry, 1878)

van verdenkingen wordt gemaakt. Ik kan me vooral niet vinden in een campagne waarvan het motto schijnt te luiden: "Je zit op mijn plaats, scheer je daar weg!"⁴³⁰ Een standpunt dat Leopold trachtte aan te sterken door discrediterende berichten te verspreiden over Britse Lagerhuisleden. Maar er waren in Londen nog andere machten. Zijn neef de Britse koning bijvoorbeeld. Ook Bertie had de pers gelezen. Liever dan zich solidair te tonen met zijn Belgische evenknie besloot hij dat Leopold een politieke lepralijder was. Te mijden dus. De Britse ambassadeur te Brussel vatte het zo samen: 'De [Britse] Koning kan geen affiniteit voelen voor een vorst, of hij nu verwant met hem is of niet, die zijn plichten tegenover de mensheid niet nakomt.' Woorden die Leopold niet onbekend bleven. Een vreemd verschiep opende zich voor de vorst. Zonder het te beseffen leek hij een onvoegzaamheid in de samenleving te worden. Nu de Britse koning hem de rug toekeerde, moest hij elders steun zoeken. In Rome bijvoorbeeld, waar Leopolds jarenlange en goed onderhouden relaties nog steeds functioneerden. Paus Pius X verzocht hij om 'het machiavellistisch complot tegen de Vrijstaat' het hoofd te bieden. En zo ging het maar door. Maar er was een belangrijke geopolitieke factor die Leopold in het nauw dreef.

Decennialang had hij kunnen schermen met het fameuze eerste recht van aankoop dat hij Frankrijk had geschonken. Congo in Franse handen geven was een stok die hij altijd achter de deur hield om de Britten in bedwang te houden. Dat lukte niet langer. Want tussen Londen en Parijs, beide bang voor Duitsland, was het in de laatste jaren tot een toenadering gekomen. Deze *entente cordiale* maakte het Leopold nu veel moeilijker om Britten en Fransen tegen elkaar uit te spelen. Hij moest zich uit de nesten zien te houden. Een strijd van David tegen Goliath, dat was een zich onvermijdelijk opdringende gedachte. Er ging eensklaps een licht op in het geslepen verstand van de koning. Als hij tot bewijs van zijn stelling nu een echte, onafhankelijke onderzoekscommissie opstelde, die hij zelf samenstelde en dan met veel bombarie naar Congo zou sturen? Liever dat dan nog meer internationale commotie. Op 23 juli ondertekende Leopold een besluit in die zin. Een nieuwe, breedopgezette commissie van magistraten moest onderzoeken of in sommige delen van het territorium de inheemse bevolking slecht behandeld werd, zowel door de staat als door de concessiehouders. Ten tweede moest de commissie kijken of er ruimte was voor verbetering. Als men misbruiken aantrof, moest de commissie voorstellen doen om deze te beëindigen. Met andere woorden: ze moest uitvissen of het rapport-Casement juist of fout was. Leopold twijfelde er niet aan met wat voor antwoord de commissie zou terugkeren. Voorzitter werd de Belgische magistraat Edmond Janssens, advocaat-generaal van het Hof van Cassatie te Brussel. Geen kontkruiper, en toch voldoende loyaal. Om Londen tevreden te houden waren de twee andere commissarissen niet-Belgen. De keuze viel op een Italiaan, Giacomo Nisco, en een Zwitser, Edmund von Schumacher. Beiden waren vertrouwd met Congo. Ten slotte was er nog een Belgische secretaris. Op 15 september 1904 voeren ze af uit Antwerpen op de Philippeville. Ze zouden vijf maanden in Congo verblijven. Aan boord heerste een opperbeste stemming. Iedereen was er min of meer van overtuigd dat men in Congo de bewijzen zou vinden dat alle aantijgingen vals, vooringenomen of op zijn minst sterk overdreven waren. De commissie werd in Boma

ontvangen met veel omhaal en vooral veel angst. Het plaatselijk bestuur voelde dat het menens was. De zittingen speelden zich af onder strodaken, op veranda's van rubberposten of op het dek van het stoomschip *Stéphanie*. Maar de magistraten zetelden in groot tenue, compleet met zwarte en rode toga's en rechtersbaretten op het hoofd, en gewapende soldaten van de Force Publique, tolken, en secretarissen aan hun zijde. Naarmate de officiële onderzoekers het bloedhete binnenland introkken, bleven de verstikkende toga's wat achterwege. Maar de onaangename verrassingen werden des te talrijker. Tot hun stijgende ontzetting merkten zij dat Casements beweringen minder uit de lucht waren gegrepen dan gedacht.

De patriot

Het werd 1905. Op een van de eerste dagen van het jaar ging Leopold in alle vroegte naar de plek waar hij graag wandelde wanneer hij zijn gedachten op orde wilde krijgen. De glazen straten van de serres van Laken. Zoals de exotische bloemen zich daar openden voor het nieuwe daglicht, zo kwamen zijn ideeën er tot klaarte. Een voornaam moment kondigde zich aan. België stond op het punt zijn vijfenzeventigste verjaardag te vieren, de Congo-Vrijstaat zijn twintigste en Leopold zelf zijn zeventigste. Bijgevolg was 1905 een jaar dat Leopold II liever niet besmeurd wilde zien met politieke afrekeningen en opwinding over het aanstaande Congorapport, dat de onderzoekscommissie aan het redigeren was. De volgende maanden moesten volledig in het teken staan van de vijfenzeventigste viering van de nationale feestdag en dus van eendracht. Aan de feesten was een voorbereiding van twee jaar voorafgegaan. In alle provinciehoofdsteden waren grootscheepse concerten en historische optochten ter herdenking van de Belgische onafhankelijkheid gepland. Het streven naar eendracht werd al meteen gedwarsboomd door de socialistische volksvertegenwoordigers in het parlement. Die kantten zich tegen het wetsontwerp dat de kredieten voor een nationale viering mogelijk moest maken. Daarmee gingen ze in tegen het enthousiasme dat onmiskenbaar bij de bevolking en zelfs bij de socialistische achterban heerste. In plaats van tegen te stemmen, bleven de meeste socialisten dan maar weg uit de Kamerstemming, die uiteraard de jubileumviering niets in de weg legde. Een drukke tijd